

MILAN HRDLIČKA

Katedra českého jazyka a literatury

Fakulta pedagogická Západočeské univerzity, Plzeň

ORCID: 0000-0002-4976-8286

e-mail: mhrdlick@kcj.zcu.cz

NAD VYBRANÝMI ÚSKALÍMI PŘEKladu HAŠKOVA ŠVEJKA

The pitfalls of the translation of Hašek's Švejk

Abstract: An adequate artistic translation of the world-famous Hašek's novel „The Fateful Adventures of the Good Soldier Švejk During the World War“ is exceedingly difficult. Although we start from the position of translatability, it is necessary to point out a lot of problems and challenges which can be resolved only with extreme difficulties. Let us remind of Hašek's comic relief, expressivity, period allusions and reality, functional alternation of colloquial and literary language, many slang expressions and other phenomena like stammering, mutilated Czech and some hard to translate grammar forms (for example addressing an individual in plural). This article focuses above all on the translation of passages written in foreign languages. In this respect, the novel offers a wide range of examples in Latin, Hungarian, Polish, Russian and Serbo-Croatian (even in their deformed form). When handling passages written in foreign languages, a translator should bear in mind the author's communication purposes (for example, evoking an atmosphere of a foreign milieu or a comic situation), at the same time ensuring that they are understandable to a reader. In general, it is recommended to translate passages important from a semantic point of view and reduce their strangeness merely to the form of an indication (for example, adding “He said in Turkish“ after direct speech). The article analyses and comments on four methods of translation as proposed by A. V. Tchirikov.

Keywords: translatability, adequacy, artistic translation, the translation of passages in a foreign language, the communication effect of a text.

K legendárnímu mnohovrstevnatému románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* je možné přistupovat z různých zorných úhlů a postojů. My se ve svém vystoupení zaměříme na dimenzi jazykovou, přesněji řečeno překladatelskou, a to s důrazem na otázku adekvátního přetlumočení cizojazyčných prvků v uměleckém textu.

Uvažujeme-li o tušených i netušených úskalích adekvátního přetlumočení literárního díla (tedy i slavného *Haškova Švejka*) do jiného jazyka, potažmo do jiného, nezřídka odlišného kulturního a civilizačního kontextu, měli bychom vycházet z pozice překladatelského optimismu. Stoupenci teze o přeložitelnosti (blíže Hrdlička 2014 aj.) mimo

jiné argumentují skutečností, že se překládá, jejich odpůrci nicméně kontrují neméně pádným protitvrzením, totiž *jakým způsobem se překládá*¹.

Kdybychom nekriticky aplikovali pozoruhodný Skaličkův výrok, že *Jazyky jsou různé pokusy o řešení téhož problému*, jevila by se role překladatele patrně jako vcelku neproblémová. Realita literárního překladu je však podstatně složitější. Přetlumočení uměleckého textu má svá výrazná a nepřehlédnutelná specifika – hodnoty jazykového projevu jsou v beletrii úzce spjaty s vlastnostmi konkrétního jazykového výraziva (mnohem těsněji než např. u překladu odborného). Čím více se vychází a cílový jazyk (typologicky i genealogicky) i dotyčná kulturní prostředí odlišují², tím složitější zpravidla bývá i překladatelův úkol.

Přikláníme-li se k proveditelnosti přetlumočení předlohy, nabízí se zákonitě jedna z klíčových otázek: jaký je (jaký má být) komunikační efekt původního i přeloženého díla na čtenáře? Má být týž? Odpověď je lapidární: to sotva. Netřeba jistě příliš zdůrazňovat, že stejný účinek nevyvolá u pestrého a bohatě rozrůzněného složení čtenářské obce ani předloha³, natož pak přeložené dílo adresované (diametrálně) odlišnému čitateli (často i se značným časovým odstupem)⁴. Ve své době byl dosti ojedinělý (avšak moderní a náležitý) názor Horálkův: „*Požadavek, aby přeložené dílo mluvilo k nové čtenářské obci stejným způsobem jako originál k čtenářské obci, ke které se obracel autor, je nejen neřešitelný, ale i nesprávný*“ (Horálek 1966: 11). Týž badatel později výstižně doplňuje: „*Funkčně ekvivalentní jsou jazyky, nikoliv však přeložené texty v poměru k originálu*“ (Horálek 1977: 262).

V současné teorii uměleckého překladu se proto od příliš silného a mnohdy nerealizovatelného požadavku shody ustupuje (překlad není kopie originálu, jeho mechanický otisk), upoští se od vztahování ekvivalence na dílo jako celek. Postupem času se pro-

¹ Rozhodli jsme se nepostupovat jako jistý literární kritik, který prý posuzované literární dílo zásadně nikdy nečetl – obával se totiž, že by mohl být dotyčným autorem příliš ovlivněn. Nahlédli jsme proto do několika prací zkoumajících kvalitu převodu jazykových prvků z Haškova Švejka do jiného jazykového kódu (do bulharštiny a do ruštiny) a musíme konstatovat, že se vedle zdařilých počínů bohužel poukazuje i na četné problémové, a dokonce chybné momenty (Dičev 2010; Dmitrieva 2019).

² Zdůrazňujeme, že se otázka literárního překladu nedá redukovat pouze na dimenzi jazykovou, což by odpovídalo překonanému konceptu filologického překladu. Překlad uměleckého textu se neomezuje na pouhou záměnu jazykového kódu výchozího a cílového, situace je podstatně složitější a komplexnější (Levý 1963 aj.).

³ Kdyby mělo přeložené dílo působit na čtenáře tímž účinkem jako předloha, bylo by nutné cílový text zásadně přepracovat (srov. zajímavou adaptační úpravu Čapkova románu *Továrna na absolutno* v překladu do francouzštiny, Hrdlička 2014). Naturalizační (či exotizující) tendence v překladech byly systémové, programové (odkazujeme na prvorepublikovou Ottovu knihovnu zachovávající v překladech ruské beletrie řadu rusismů). Co se počestění předlohy týká, se zajímavou koncepcí jazykového klíče (šlo o jazykovou analogii originálu v domácím literárním kontextu) operoval Bohumil Mathesius – navrhoval překladateli nejprve prostudovat, jak je obdobné prostředí popsáno česky. Sám tak postupoval při překladu Šolochovovy *Rozrušené země*, kde se inspiroval tvorbou Josefa Holečka (blíže Hrdlička 2014).

⁴ Dostáváme se k zajímavé problematice stárnutí překladu. Bohuslav Ilek (1970: 54) situaci vystihuje slovy: „*Originál stárne, překlad zastarává*“. Postupem času se názory, postoje, (názorově-estetické) požadavky, představy čtenářské obce a mění a vyvíjejí, nová doba přináší na dílo jiný pohled, spatřuje v něm nové hodnoty – a vytváří osobitou interpretaci předlohy. Opětovným převodem literárního díla tak postupně vzniká série překladů, která patří k výrazným specifickým rysům přeloženého textu. V této souvislosti by bylo možné konstatovat, že překládat znamená v jistém smyslu zpřítomňovat.

sazuje pojetí nové, výstižnější, méně normativní a striktní, totiž adekvátní překlad, který bývá chápán jako jakési umění možného, jako optimální aproximace originálu. Na adekvátnost překladu, čili na relaci něčeho k něčemu, lze pohlížet i jednostranně buď jako na adekvátnost překladu předloze (způsobu realizace autorova záměru), nebo jako na adekvátnost přeloženého díla (cílového textu) potřebám, konvencím, očekáváním, kulturní úrovni nového čtenáře-adresáta.

Pro dosažení adekvátní překladatelské konkretizace předlohy v našem pojetí je třeba vzít v úvahu obě zmíněné dimenze a pokoušet se o dosažení vyváženého kompromisu, který by sladil objektivně existující a nevyhnutelné rozpory. Jiří Levý hovoří o překladateli jako o jejich smířovateli. V antiadaptační koncepci uměleckého překladu vycházíme z poslání literárního překladu formulovaného již v šedesátých letech minulého století: „*Cílem překladatelské práce je zachovat, vystihnout, sdělit původní dílo, nikoliv vytvořit dílo nové, které by nemělo předchůdce; cíl překladu je reprodukční*“ (Levý 1983: 83).

Jazyk a styl Haškova Švejka (stejně jako elementy jeho jazykové komiky, ironie, expresivity aj.) by zasluhovaly samostatné pojednání (srov. již Daneš 1954). Jsou totiž velmi různorodé, nalézáme v nich spoustu pozoruhodných osobitostí a – zejména z perspektivy překladatelské – četná úskalí⁵. Z prostorových důvodů se omezíme pouze na jejich stručný výčet.

V Haškově textu jsou různou mírou zastoupeny (a v různém poměru míseny) snad všechny relevantní strukturní i nestrukturní variety českého národního jazyka – od výraziva knižního (přechodníky typu *opustiv, luště* apod., lexémy knižní povahy) až po četné **prvky kolokviální, slangové** (jde zvláště o slang vojenský, nezřídka ovlivněný němčinou, srov. „*Je to kus vola,“ řekl k Švejkovi, „tady u naší maršky máme ale exempláře. Byl taky u bešprechungu, [...] tak nařídil pan obrlajtnant, aby všichni cukskomandanti udělali kvěrvizitu a aby byli přísní*“ (Hašek 1980a: 524) nebo i **prostředky nářeční** (Daneš 1954).

Výraznou měrou je v Haškově textu zastoupena **obecná čeština**, a právě její účelné variování se standardem i s dalšími útvary a poloútvary naší mateřštiny je z hlediska translatologického v celé své šíři a bohatosti v podstatě snad až neřešitelné, nepřenositelné. Mimořádně překladatelsky obtížné jsou ale i mnohé další jazykové prvky (morfologické kategorie), třeba toto **onikání** následované vzápětí **vykáním**: „*Lezou ven a nežvanějí,“ byla odpověď na džentlmenský projev Švejkův. [...] Švejk se opět ocitl před pánem zločinného typu, který beze všech úvodů se ho zeptal tvrdě a neodvratně: „Přiznáváte se ke všemu?“*“ (Hašek 1980a: 33).

Ve Švejkovi se setkáme rovněž s **koktáním** „*ly jste se o – opili,“ řekl polní kurát, „opili jste se ve službě a za to vás dám za – zavřít. [...] Já hned zatelefonu – nu – nu – ju do kasáren*“ (Hašek 1980a: 141). Z hlediska překladatelského jsou náročné i pasáže obsahující komickou **defektní podobu češtiny** (Hašek 1980a: 101):

⁵ Srov. i problematiku (lingvo)realií (Hašek 1980a: 27; 32 „*Stejně jako to, že vás čeká Pankrác,“ doplnil jeho výrok při výslechu policejní komisař: „S kýmpak se stýkáte?“ – „Se svou posluhovačkou, vašností.*“) aj.

Baronka von Botzenheim posadila se na přistavenou židli k Švejkově posteli a řekla: „Češky fójak, toprá fójak, kripplfójak pýt tapferfójak, moc rát měl češky Rakušan.“ Přitom hladila Švejka po neholené tváři a pokračovala: „Ja číst všechno f nófny, já vám pšínest pápat, kou-sat, kuřit, cúcat, češky fójak, toprá fójak. Johann, kommen Sie her!

My se ale soustředíme především na problematiku jinojazyčných prvků v předloze. Rovněž v tomto ohledu je v Haškově románu situace dosti pestrá. Vedle češtiny se ve výchozím textu na mnohých místech (v různém rozsahu) objevuje **němčina**, přičemž nezřídka dochází i ke kombinování obou jazyků v rámci jedné výpovědi.

Švejkovy válečné osudy (Hašek 1980a: 113, 145) ale obsahují i pasáže psané jinými jazyky, konkrétně **latinsky** („*Uměl tak krásně vynadat z kazatelny i od oltáře. Uměl tak báječně rvát u oltáře své „Ite, missa est,“ [...] „... polní kurát pobručoval si: „Dominus vobiscum – et cum spiritu tuo. Dominus vobiscum“*“) nebo **maďarsky** (Hašek 1980a: 440, 459):

... že tam lítají sklenice a tříští se talíře, do čehož znělo hulákání. „Baszom az anyát, baszom az istenet, baszom s Krizstus Márvát, baszom az atyádót, baszom a volágót!“ [...] „Ale až já jednou takovýho kluka dostanu do pazourů, tak ho uškrtím jako štěně, já jim dám Isten áld meg a Magyart,“ já se s nima porovnám, vo mně se ještě bude mluvit.

Setkáváme se v nich též s **(pseudo)polštinou** (Hašek 1980b: 111):

A generál, jako by ho znal, otočil se k Švejkovi a přistoupil k němu: „Böhm oder Deutscher?“ „Böhm, melde gehorsam, Herr Generalmajor.“ „Dobrze,“ řekl generál, který byl Polák a znal trochu česky, „ty rveš na sena jako krawa. Stul pysk, drž hubu, nebuč! Býl jsi už na látríně?“ „Nebyl, poslušně hlásím, pane generálmajor.“ „Proč jsi nešel srát s ostatními menži?“

Na některých místech se objevuje **ruština** (Hašek 1980a: 468) „*Nezapomeňte, až budete na ruské straně, říct hned k Rusům: Zdrávstvujtě, ruskije brat'ja, my brat'ja čechi, my nět avstrijci.*“ či jeden z **jazyků bývalé Jugoslávie** (Hašek 1980a: 30, 34) „*Jeden z nich byl Bosňák. Chodil po komoře, skřípal zuby a každé jeho druhé slovo bylo: „Jebem ti dušu.“ [...] „Dobro došli,“ uvítal je.*“

Cizojazyčné prvky (záleží pochopitelně na jejich rozsahu, tématu a jazykové náročnosti sdělení, na stylové rovině aj.) sehrávají v uměleckém textu různou roli – slouží k charakteristice postav, navozují dojem cizokrajného prostředí, mohou mít komický efekt či být zdrojem nedorozumění aj. (blíže Mareš 2012, Hrdlička 2014 aj.). Překlada-teli by mělo jít především o vystižení autorem zamýšlené komunikační funkce jinojazyčné pasáže⁶, o zachování míry její srozumitelnosti pro nového čtenáře.

Jakým způsobem při převodu cizojazyčných pasáží postupovat?

Předně je třeba rozhodnout, zda vůbec cizojazyčný prvek překládat, či zda ho prostě převzít, tedy ponechat v původní podobě. U obecně srozumitelných výrazů ze světových jazyků (pozdravy, poděkování, oslovení aj.) je totiž prospěšnější jinojazyčný kód

⁶ V tomto smyslu by bylo zajímavé sledovat, které jazyky se v určité době v textu vyskytují, jak s nimi autor (i překladatel) nakládá – projevuje se zde nutně jejich dobová znalost, jejich uplatnění ve společenské komunikaci aj. Je také třeba odlišit jazyky reálně existující od pseudojazyků (srov. Čapkovu Válku s Mloky – Hrdlička 2014).

nepřekládat – překlad, popř. vysvětlení pod čarou může svou nadbytečností působit rušivě; čtenář se může cítit podceňen.

Ideálem bývá docílení významové srozumitelnosti při zachování dojmu cizího korlritu, proto se doporučuje přeložit významově závažné pasáže do cílového jazyka: „*k naznačení cizosti promluvy ponechat jen běžné pozdravy a krátké odpovědi, které jsou jasné ze souvislosti [...] tedy cizojazyčné promluvy jen naznačit a ten náznak případně kombinovat s vysvětlením (prohodil turecky)*“ (Levý 1983: 126)⁷.

V odborné literatuře (Čirikov 1982: 113n.) se pro přetlumočení cizojazyčných pasáží doporučují čtyři základní překladatelské postupy.

- 1) převzetí autorova následného překladu cizojazyčného prvku;
- 2) převzetí autorova objasnění významu cizojazyčného prvku kontextem;
- 3) vysvětlení významu cizojazyčného prvku překladatelovým upřesněním textu překladu (kupř. za pomoci verb dicendi – poděkoval, omluvil se, podivil se apod.);
- 4) následný překladatelův překlad cizojazyčného prvku.

První dva zmíněné postupy, v překladech beletrie běžné, potíže překladateli v podstatě nečiní – překladatel totiž převádí přímo autorův překlad cizojazyčného prvku, popř. jeho objasnění pomocí kontextu (situace). Jde tedy spíše o řešení povahou autorská než překladatelská. Nemalé komplikace ovšem mohou nastat v případě, kdy se překládá literární dílo do jazyka, který vystupuje v předloze jako jazyk cizí. Překladatelská praxe přináší různá řešení, kupř. velmi rizikovou substituci jiným jazykem, ev. prosté upozornění, že se v předloze jedná o kombinaci dotyčných jazyků aj. (Hrdlička 2014 aj.).

Ad 1) Vhodných dokladů nalezneme ve Švejkovi značné množství (Hašek 1980a: 102), kdy spisovatel uvádí německé verše a vzápětí i jejich převod do češtiny:

Bez obrázku byl balík sušenek, zato tam byl verš „Österreich, du edles Haus // steck deine Fahne aus // laß sie im Winde weh'n, // Österreich muß ewig stehn! // s českým překladem umístěným na druhé straně: // Rakousko, vznešený dům, // vystrč prapor svůj, // nech ho ve větrech vlát, // Rakousko věčně musí stát!

Jindy se na střídání češtiny a němčiny jen upozorňuje: „*Potom počal považovat drožku za vlak, a nahýbaje se ven, křičel do ulice česky a německy: „Nymburk, přestupovat!“*“ (Hašek 1980a: 148)

Ad 2) Také o tuto alternativu není ve Švejkových osudech nouze, např. když se význam německé pasáže (česky „můžu to zaplatit“) vyrozumívá ze situace (Hašek 1980a: 152):

A náhle v návalu velkomyslnosti hodil toboleku drožkáři: „Vezmi si všechno, ich kann bezahlen. Mně na krejcaru nezáleží.“ [...] Správně měl říct, že mu nezáleží na šestatřiceti krejcarích, poněvadž víc v tobolce nebylo.

⁷ Zde se dostáváme k důležité otázce tzv. vnitřní vysvětlivky (užívané mimo jiné při převodu reálií), která pomáhá zachovávat obdobnou míru „informační nasycenosti“ originálu a překladu. Její podstata spočívá v kreativním doplnění relevantní informace. Kupř. místo nicneřikajícího sdělení, že jista románová postava „čte noviny XY“ překladatel uvede, že čte „konzervativní deník XY“.

Ad 3) Rovněž třetí variantu lze v Haškově předloze vysledovat, v našem případě se však jedná o postup spíše autorský (náповěda prostřednictvím verba dicendi „otázat se“), nikoliv překladatelský; podstata obou přístupů je ovšem obdobná: „*Was is das, meine Herren?*“ *otázal se s údivem, když se mu cosi nalepilo na prst*“ (Hašek 1980a: 520).

Ad 4) Konkrétním překladem Haškova Švejka jsme se blíže nezabývali, přiblížit podstatu čtvrtého možného překladatelova řešení je však snadné: určitou pasáž, která je v předloze psána cizím jazykem, by překladatel převzal a současně (pokud by to bylo pro její pochopení nezbytné, srov. výše) by připojil její překlad do cílového jazyka.

Co říci závěrem? Na základě výše uvedeného můžeme konstatovat, že Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka* jsou (nejen) z jazykové perspektivy mimořádně bohaté a zajímavé, zůstávají i nadále pro překladatele opravdovou výzvou. Jejich optimální vystižení a adekvátní přetlumočení do jiného jazyka (zvláště typologicky a genealogicky odlišného) klade na překladatele vysoké nároky a vyžaduje uplatnění jeho nejlepších reprodukčně-tvůrčích dovedností a schopností.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Authors' Contributions: The author confirms sole responsibility for the following: study conception and design, data collection, analysis and interpretation of results, and manuscript preparation.

Prameny

Hašek J., 1980a, b, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I, II*, Praha.

Literatura

- Čirikov A.V., 1982, *Kak postupat' perevodčiku s inojazyčnymi vstavkami v originale?*, „Tětradi perevodčika“ 19, s. 113-115.
- Daneš F., 1954, *Příspěvek k poznání jazyka a slohu Haškových „Osudů dobrého vojáka Švejka“*, „Naše řeč“ 37, s. 124-139.
- Dičev B., 2010, *Jazykové aspekty hanlivého humoru Haškova Švejka v porovnání s jeho bulharským překladem*, Praha (diplomová práce FF UK).
- Dmitrieva J., 2019, *Problematika překladu obecné češtiny (srovnání dialogů v originálu a překladu románu Dobrý voják Švejk do ruštiny)*, Praha (bakalářská práce FF UK).
- Hrabák J., 1962, *Několik úvah o obecné češtině a vulgarismech v současné české próze*, „Naše řeč“ 43, s. 289-298.
- Horálek K., 1966, *Příspěvky k teorii překladu*, Praha.
- Horálek K., 1977, *Slovo, věta a promluva*, „Slovo a slovesnost“ 38, s. 259-262.
- Hrdlička M., 2014, *Překladatelské miniatury*, Praha.
- Ilek B., 1970, *O specifčnosti překladového textu*, „Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury“ 14, s. 51-56.
- Ilek B., 1975, *Překlad jako zrcadlo stylu*, „Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury“ 19, s. 143-158.
- Levý J., 1983, *Umění překladu*, Praha.
- Mareš P., 2012, *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře*, Praha.